

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح ۳

رشته تخصصی کلام اسلامی

عنوان:

برهان نظم و بررسی شبهات آن

استاد راهنما

دکتر علی رضا کهنسال

استاد مشاور

حجه الاسلام و المسلمین محمد اسفندیاری

نگارش

محسن قربانیون

سال تحصیلی ۹۹-۹۸

چکیده

برهان نظم در بین باورمندان به خداوند متعال سابقه طولانی دارد. فلاسفه و متکلمان مسلمان از این برهان یاد کرده اند اما عنایت در خوری به آن نداشته اند با وجود این پیشینه، ابهامات و اشکالاتی از سوی متفکرین بسیاری بر آن وارد شده است که هیچ کدام تمام نیست و این برهان را از یقینی بودن دور نمی کند. این اشکالات عمده در فلسفه غرب بوده است؛ اگر چه برخی از فلاسفه مسلمان نیز بر این برهان خدشه کرده اند. برخلاف رای آنان برهان نظم جدلی و اقناعی نیست، بلکه از استحکام برهانی برخوردار است. البته در گفتارهای خود آنان نیز به استواری این برهان اذعان شده است؛ اگر چه این تامل صورت نگرفته که همه تقریرهای ارائه شده از برهان نظم از همین اتقان برخوردارند.

اساس برهان نظم سنخیت است که هر انسانی بدون آموزش آن را درک می کند و از این رو برهان مذکور پیوسته برای هر کس قابل طرح بوده است. بر اساس سنخیت همانگونه که نظم غایی را می توان در برهان نظم استفاده کرد نظم علی نیز می تواند حد وسط آن قرار بگیرد. این نوشتار علاوه بر گزارش برهان نزد حکما و متکلمان و گذری بر اشکالات فلاسفه غرب، با ارائه تقریر نو از برهان نظم به اشکالات استاد جوادی و شهید مطهری پاسخ می دهد.

کلید واژه: نظم؛ سنخیت؛ وجودرابط و مستقل؛ معقولات ثانیه

فهرست

..... مقدمه

..... فصل اول کلیات

..... ۱. تعریف نظم

..... ۱. ۱. معنای لغوی

..... ۱. ۲. معنای اصطلاحی

..... ۲. ارکان نظم

..... ۳. چیستی نظم

..... ۴. اقسام نظم

..... ۴. ۱. تقسیم نظم از حیث هدف و غایت

..... نظم غایی

..... ۴. ۲. تقسیم نظم به اعتبار قیاسی و سنجش بین چند چیز

..... ۵. نظم برهان نظم، چه نظمی است؟

..... نظم علی زیبایی شناختی و غایی

..... ۶. پاسخ به دو سوال

..... فصل دوم برهان نظم در آثار فلاسفه و متکلمین

..... ۱. برهان نظم در میان متفکران و متکلمان و فلاسفه اسلامی

..... ۱. ۱. فلاسفه اسلامی

..... -الف) کندی

- ..... (ب) فارابی
- ..... (ج) ابن رشد
- ..... ۱. ۲ متکلمین شیعه
- ..... الف (شیخ صدوق
- ..... ب (شیخ طوسی
- ..... ج (فیض کاشانی
- ..... د (علامه طباطبایی
- ..... ۱. ۳ متکلمین اهل سنت
- ..... الف (ابوالحسن اشعری
- ..... ب (امام محمد غزالی
- ..... ج (فخر رازی
- ..... د (سعدالدین تفتازانی
- ..... ۲، آثار متکلمان و فلاسفه غربی
- ..... ۱. ۲ سقراط
- ..... ۲. ۲ افلاطون
- ..... ۳. ۲ ارسطو
- ..... ۴. ۲ آگوستین قدیس
- ..... ۵. ۲ توماس آکویناس
- ..... ۶. ۲ اسحاق نیوتن
- ..... ۷. ۲ دیوید هیوم

..... ۸.۲ ایمانوئل کانت

..... ۹.۲ سوئین برن

..... تقریر های برهان نظم

..... بیان تقریر نویسنده

..... فصل سوم اشکالات برهان نظم

..... اشکال اول دیوید هیوم

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال دوم هیوم

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال سوم دیوید هیوم

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال چهارم دیوید هیوم

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال کانت به برهان نظم

..... تحلیل و بررسی

..... نظم و نظریه داروین

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال

..... تحلیل و بررسی

..... اشکال

..... تحلیل و بررسی

..... پاسخ به اشکالات استاد جوادی و استاد مطهری

..... برهانی بودن دلیل نظم

..... نتیجه گیری

..... منابع و مآخذ

با ظهور پدیده فضای مجازی دفاع از آموزه های دینی و بازخوانی و استحکام بخشی ادله این آموزه ها و اعتقادات بیش از هر زمان امری ضروری و غیر قابل انکار است. یکی از اساسی ترین و اصولی ترین این آموزه ها و بنیادی ترین آنها باور به وجود خالق با صفات کمالیه است. بحث اثبات وجود خدا مسئله ای با قدمت زمانی طولانی در بین بشر است شاید بتوان آن را قدیمی ترین چالش ذهنی بشر دانست. این مسئله همیشه جنجالی ترین جدال عقیدتی بین باورمندان و منکرین به وجود خداوند بوده است. معتقدین به خداوند ادله متعددی بر وجود او ارائه کرده اند از جمله این ادله برهان نظم است. برهانی که به جهان آفرینش به عنوان آئینه ای برای وجود خالق عالم و قادر می نگرد و از دریچه این آئینه غایتمند و هماهنگی چهره زیبای خالق را می بیند. این برهان در منابع دینی مورد اهتمام زیادی قرار گرفته است از جمله «حقیقتاً در خلقت آسمانها و زمین و گردش شبانه روز و کشتیهایی که بر دریاها برای منافع مردم در حرکتند و آبهای گوارایی که خداوند از آسمانها نازل کرده و به سبب آن زمینها را زنده و سبز و خرم نمود (یعنی بعد از خشکیدن روی زمین خداوند تعالی به نزول باران دوباره آن را سبز و خرم کرد) و به سبب آن آب هر قسم حیوانات را در روی زمین بسط داده و منتشر ساخت همچنین در حرکت بادها و ابرهایی که بین زمین و آسمانها به قدرت خداوند تعالی مسخرند برای خردمندان دلیل توحید و قدرت احدیت بوده برهان قاطع به وحدانیت الهی و مایه عبرت می باشد.»^۱ یا آیه «در حقیقت آفرینش آسمانها و زمین و اختلاف شبانه روز دلیل توحید و قدرت خداوند تعالی بوده، برای صاحبان عقول دلایل آشکار و واضح می باشد»^۲ این برهان در لسان اهل بیت نیز مورد تاکید و استناد قرار گرفته است. به عنوان مثال امیر مومنان به شگفتی های آفرینش مورچه و نظم آن در خطبه ای اشاره می فرمایند: «به همین مورچه با آن جثه کوچک و اندام ظریفش بنگرید که چگونه لطافت خلقتش با چشم و اندیشه درک نمی گردد، نگاه کنید چگونه روی زمین راه می رود و برای بدست

---

^۱ بقره ۱۶۴

^۲ آل عمران ۱۹۰

آوردن روزیش تلاش می‌کند؛ دانه‌ها را به لانه نقل می‌نماید و در جایگاه مخصوص نگهداری می‌کند. در فصل گرما برای زمستان و به هنگام امکان، برای زمانی که جمع کردن برایش ممکن نیست، ذخیره می‌کند؛ روزیش تضمین گردیده و خوراک لازم و موافق طبعش آفریده شده، خداوند منان از او غفلت نمی‌کند و پروردگار پاداش ده، محرومش نمی‌سازد، گو اینکه در دل سنگی سخت و صاف و یا در میان صخره‌ای خشک و بی‌رطوبت باشد. و اگر در مجاری خوراک و قسمت‌های بالا و پایین دستگاه گوارشش و عضلات و اعضای که برای حفظ این دستگاه آفریده و آنچه در سر اوست یعنی چشمها و گوشه‌هایش، اندیشه‌نمایی در تعجب فرو رفته و به شگفتی خلقتش اعتراف خواهی کرد و از وصف آن به زحمت خواهی افتاد! و خواهی گفت: خداوندی که مورچه را بر روی دست و پایش برقرار و پیکره وجودش را با استحکام خاصی بنا گذارد، از همه چیز برتر و بالاتر است، هیچ آفریننده‌ای در آفرینش این حشره با او شرکت نداشته! و هیچ قدرتی در آفرینش آن وی را یاری نکرده است»^۳

این برهان مورد مناقشه و بررسی اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان قرار گرفته است. در عالم اسلام، متکلمان و فلاسفه مسلمان از این برهان به وجود و صفات باری تعالی استناد کرده‌اند. البته این استناد خالی از اختلاف نیست. عده‌ای آن را مثبت وجود خدا و صفات او و عده‌ای تنها از آن برای اثبات صفات الهی استفاده می‌کنند و دلالت آن را بر اصل وجود خداوند یقینی نمی‌دانند.

در جهان غرب نیز متکلمان مسیحی و فیلسوفان باورمند به وجود خدا از برهان نظم استفاده می‌کنند، اما نقدهایی که به وسیله دیوید هیوم انگلیسی به برهان نظم شده از اعتبار و جایگاه آن در جهان غرب و در بین متفکرین غربی کاست. باز خوانی این برهان و بررسی نقدهای وارده به آن، ما را به استفاده صحیح تر از این برهان که مورد تاکید قرآن و اهل بیت و مورد استناد ثقلین است رهنمون می‌کند.

---

^۳ شیخ طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج ص ۲۰۵

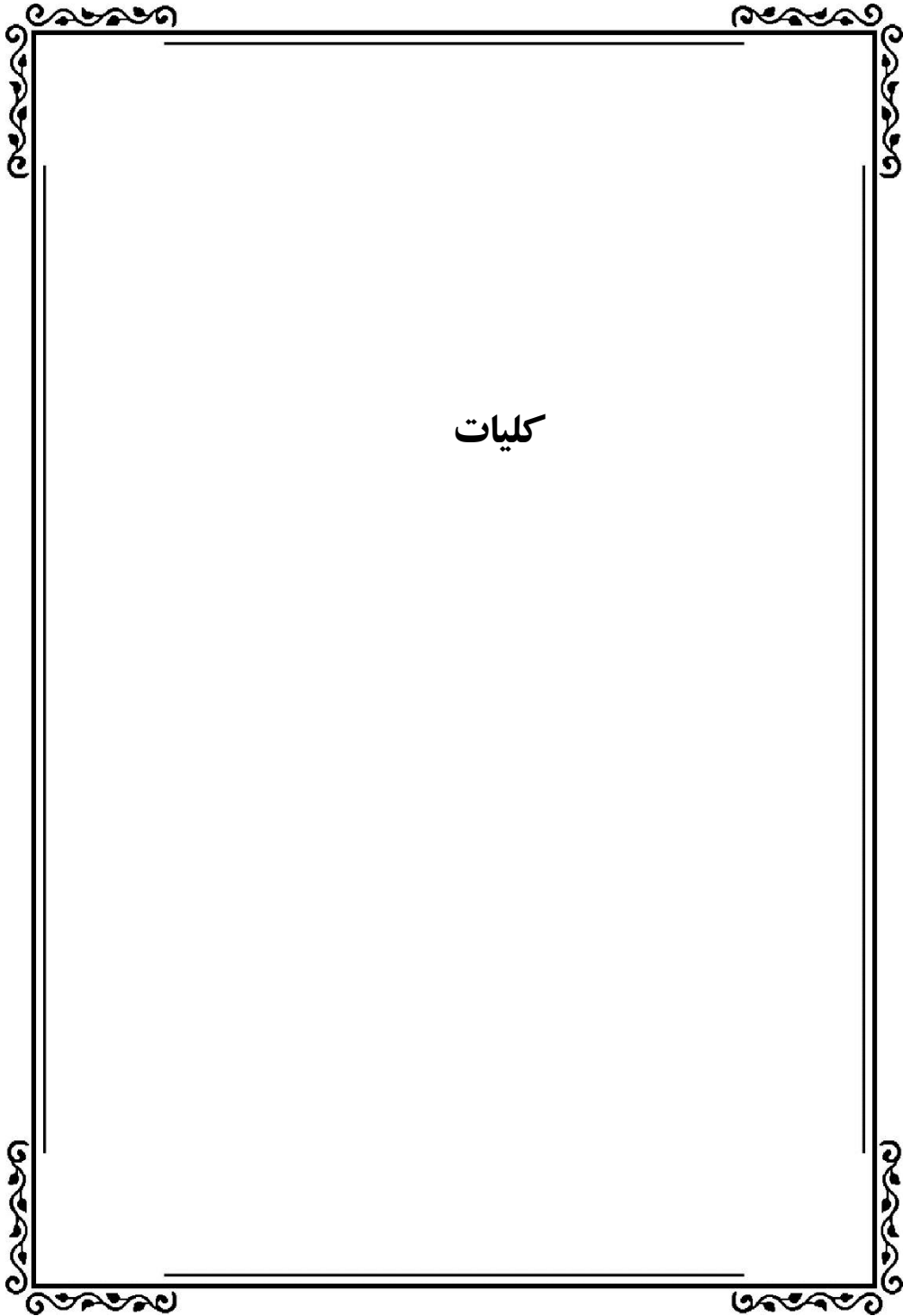
روش تحقیق: روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای است و روش پژوهش استدلالی و بر مبنای مقدمات فلسفی است.

ضرورت موضوع: روان ترین و ساده ترین برهان در میان براهین اثبات وجود خدا برهان نظم است که مورد استفاده متکلمان ادیان و باور مندان به وجود باری تعالی قرار گرفته است. موضوع هم از جهت اصل اثبات خدا ضرورت دارد و هم بهترین و ساده ترین دلیل را برای اقناع مردم در اختیار ما قرار می دهد. ضمن آنکه ناسازگاریهای گفتار بزرگان معاصر شیعه را نقد و بررسی و سرانجام رفع می کند. افزون بر آن مطالب و دعاوی جدیدی مانند توانایی برهان نظم در اثبات صفات و تقریر نویی از آن را عرضه می کند که ضرورت پژوهش هیچ یک از این امور، پوشیده نیست.

فرضیه تحقیق: نوشتار حاضر با رویکرد جامع نگرانه به بررسی نظرات متفکرین مسلمان و غربی درباره برهان نظم می پردازد. فرضیه محقق آن است که تقریرهای گوناگون برهان نظم متقن و یقینی است و نیز تقریری دیگر با مبنای فلسفی از برهان نظم ارائه می دهد. به عقیده این نوشتار اشکالاتی که متفکرین معاصر به تقریرهای متداول برهان نظم مطرح کرده اند پذیرفته نیست و برهان نظم علاوه بر اثبات ذات، صفات خدا را نیز اثبات می کند.

نوآوری های تحقیق: افزون بر آنکه خواننده در پرتو این نوشتار با پاسخ های دیگری به اشکالات کانت و هیوم به برهان نظم آشنا می شود:

۱. برهانی بودن برهان نظم اثبات می گردد.
۲. با عرضه روایات متعدد این دعوی که نظم برای جدل به کار رفته ابطال می شود.
۳. توانایی نظم در اثبات صفات خدا آشکار می گردد.
۴. با گردآوری دعاوی متضاد برخی از بزرگان شیعه و به استناد برخی دیگر از سخنان ایشان ناسازگاریها رفع می گردد و به دلایل منکران پاسخ داده می شود.
۵. این دعوی برای نخستین بار مطرح می شود که نظم یاعین سنخیت است و یا لازم آن و از این رو برهانی استوار است.
۶. تقریری نو از برهان نظم عرضه می گردد.

۱. تعریف نظم

مفهوم نظم برای انسان اجمالاً مشخص است و او می تواند نظم با بی نظمی را به خوبی بشناسد و درک کند و شیء منظم را از شیء بی نظم بشناسد؛ اما تعریف نظم ژرف و دشوار است و این دشواری در بسیاری دیگر از امور بدیهی نیز وجود دارد. همانگونه که درک بدوی زمان و مکان برای هر کس ممکن است اما درک حقیقت آنها دشوار است به هر روی پیش از آغاز بحث از برهان نظم برای جلوگیری از اشتباه در مصادیق، تعریف آن بدرستی تنقیح شود.

۱.۱ معنای لغوی:

نظم در لغت به معنای مرتب، سخن منظوم و در معنای مصدری یعنی جمع کردن و جمع آوری چیزی با چیز دیگر (نظم الشيء الی الشيء) مثل جمع آوری دانه های مروارید از طریق رشته خاص یا نظم شعر که به معنای کلام موزون است.^۴

۲.۱ معنای اصطلاحی

برای نظم تعاریفی متعددی در میان متکلمین معاصر اسلامی و روشنفکران دینی والهیات دانان غربی وجود دارد که برای نمونه به چند مورد از آن اشاره می شود.

فاضل مقداد درباره مفهوم نظم گفته است مراد از احکام به ترتیب عجیب و تالیف لطیف است که دارای منافع و خواص کثیر و عظیم است. فخرالدین رازی نیز نظم را ترتیب عجیب و تالیف لطیف تعبیر کرده است.^۵

^۴ لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۷۸، مجمع البحرین ج ۶ ص ۱۷۶

^۵ « المراد بالاحکام هو الترتیب العجیب و التألیف اللطیف المستجمع لخواص کثیرة، المشتمل علی منافع عظيمة» فخر رازی، المحصل، ص ۳۸۵

از نگاه استاد شهید مطهری قوام یک مجموعه به ارتباط اجزاء است ایشان در تبیین نظم می گوید «اگر مجموعه ای را در نظر بگیریم که در آن اجزای مختلفی به کار رفته باشد و هدف ویژه ای از آن منظور باشد باید شرایط معینی در آن از حیث تعداد لازم هر جزء و از لحاظ کیفیت ارتباط اجزا با یکدیگر رعایت شود تنها در این صورت آن مجموعه می تواند باقی بماند و اثر مطلوب خود را بدهد و نقش منظور را ایفا کند جهان به این معنا موزون و متعادل است اگر موزون و متعادل نبود بر پا نمی گشت و نظم حساب و جریان معین و مشخصی نبود.»^۶ در جای دیگر ایشان نظم را در مقابل تضاد معنا می کنند «معنی نظم و نظامی که می گوئیم در خلقت هست، چیست؟ نظم و نظام در خلقت یعنی این عالم که به وجود آمده است و این که هست، با تضاد به وجود نیامده و ناشی از تضاد نیست.»^۷

آیت الله جوادی آملی نظم را هم آهنگی بین چند عنصر یا عضو می داند و در تبیین معنای هم آهنگی می گوید هم آهنگی در مقابل هرج و مرج مفهومی آشکار دارد و همواره بین چند امر در ارتباط با یک هدف و غرض است.^۸

آیت الله سبحانی: «نظم دارای مفهومی واضح است که بین امور مختلف مثل اجزای یک مرکب یا افراد یک ماهیت یا ماهیتهای مختلف واقع می شود. بنابر این در مورد نظم ارتباط و پیوستگی بین اجزا یا توازن و انسجام میان افراد وجود دارد که به غایتی خاص منتهی می شود مثل تناسب و سازگاری موجود بین اجزای یک درخت و توازن بین درخت و حیوان.»^۹

---

^۶ مطهری مرتضی، عدل الهی ص ۴۵

^۷ مطهری مرتضی، توحید ص ۵۲ و ۵۳

^۸ جوادی آملی، عبدالله، براهین اثبات وجود خدا ص ۲۳۸

^۹ سبحانی جعفر، محاضرات فی الالهیات، ص ۲۱ و ۲۲

با توجه به تعاریف ارائه شده از نظم سه اصل محوری در تحقق آن به دست می آید: مولف و مجموعه بودن، هماهنگی و ارتباط محکم بین اجزا و اعضای مجموعه، هدفمندی و غایتمداری این مجموعه هماهنگ.

برای تحقق نظم سه رکن لازم است که هر یک در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲. ارکان نظم

۲.۱، هم آهنگی، آشوب و نظم در این مطلب با هم متفاوتند که در آشوب هم آهنگی دیده نمی شود اما هم آهنگی در نظم موجود است.

با توجه به این نکته روشن می شود که هم آهنگی شرط حصول نظم است یعنی یک دست بودن مجموعه و چینش آن لازمه نظم است و اگر نباشد نظم محقق نمی شود اما شرط کافی نیست البته اگر مجموعه ای صرفاً هم آهنگ باشد و دارای چینی خاص باشد لغتاً به آن نظم می گویند اما تعریف اصطلاحی بر آن صادق نیست. به این مثال توجه کنید تعدادی کتاب را بدون هیچ تفکری و نقشه ای در کنار هم قرار می دهیم مجموعه دارای چینش و هم آهنگی است اما چون هدف دار نیست به آن مجموعه منظم نمی گویند

۲.۲، هدف داری از ارکان مهم نظم است که در ادامه به آن می پردازیم لذا اصطلاحاً به آن نظم می گویند. به این مثال دقت کنید تعدادی مهره را پرتاب می کنیم تصادفاً این مهره ها در کنار یکدیگر قرار می گیرند و ترتیبی خاص را نمایان می کنند این چینش هدف دار نیست و محصول تصادف است و منظم نیست.

البته شاید این توهم پیش بیاید که عبارت تصادف در این جمله دال بر نفی علت فاعلی است در صورتی که منظور ما از تصادف نفی غایت مندی و هدف داری این چینش هاست تصادف به معنای انکار علت فاعلی در این مثال ها امری بدیهی البطلان است به مثالی که دیگر توجه کنید:

صفحه ای پر از نقطه های در هم تنیده و در هم چیده شده داریم. این نقطه ها شکل های بشمارای را ممکن است بسازد یا گاهی با نگاه کردن به آسمان در شب و دیدن ستاره ها در کنار هم می توان شکل هایی را ساخت مثل صور فلکی متعددی که در نجوم کلاسیک بیان شده است.

از این مثال ها این نکته به دست می آید که اگر ما فقط چینش و هم آهنگی اعضا و مجموعه را کافی بدانیم و هدف داری و غایت مندی را غیر لازم بشماریم، نظم امری ذهنی می شود که از ذهن بر خارج تحمیل می شود در صورتی که در تمام تقریرهای برهان نظم، نظم دایره مدار حقیقت عینی و خارجی است و از خارج این طرح بر ذهن می تابد. دلیل این که هماهنگی برای نظم لازم است اما کافی نیست این است که غرض از نظم اثبات ناظم باشعور است. اگر فرض کنیم این اثبات انجام شده، چنین ناظمی حتما هماهنگی نیز در کار خویش خواهد داشت اما صرف هماهنگی کافی نیست. به دیگر سخن این قضیه شرطیه که هر گاه ناظمی باشعور باشد حتما در کار او هماهنگی وجود دارد بانفی تالی منتج است و می توان گفت که هر گاه هماهنگی وجود نداشته باشد ناظم باشعور وجود ندارد اما نمی توان گفت که هر گاه هماهنگی باشد حتما ناظم باشعور وجود دارد زیرا اثبات تالی منتج نیست.

عنصر غایت مندی در تحقق مفهوم نظم بسیار پر اهمیت است یک مجموعه منظم علاوه بر چینش دارای هماهنگی، نیازمند هدفی است که کل مجموعه و اساس مجموعه برای نیل به آن در کنار هم قرار گرفته باشد.

وقتی یک اسلحه را می بینیم از اجزا مختلفی مثل لوله و دستگیره گلنگدن، نشانه گیر، ماشه و،، تشکیل شده است. این اسلحه مجموعه ای هم آهنگ است که تمام مجموعه در رسیدن به هدف واحد در کنار هم قرار گرفته است.

اگر پرتاب گلوله که هدف مجموعه اسلحه است وجود نداشته باشد دیگر این مجموعه را مجموعه منظم نمی دانیم.

از مثال فوق اموری را در باب غایت مندی می توان نتیجه گرفت.

یک: هدف و غایت محصول رفتار و عمل کل مجموعه باشد پس غایت مندی در شی بسیط بی معناست و همچنین غایت مندی باید از چیش خاص مجموعه ناشی باشد به گونه ای که هدف تنها با همان آرایش و چیش خاص محقق شود.

به مثال توجه کنید اجزا مختلف اسلحه را اگر بدون نقشه و در کنار هم قرار دهیم و سر هم کنیم پرتاب گلوله حاصل نمی شود ولی این هدف زمانی بدست می آید که اجزا و مجموعه اسلحه به گونه ای خاص در کنار هم باشند و اگر این آرایش خاص عوض شود قطعاً غایت مندی پرتاب گلوله حاصل نمی شود.

دو: هدف باید، هدف کل مجموعه باشد و اگر بعضی از اجزا مجموعه، هدفی را به تنهایی اقتضاء کنند، غایت مجموعه محسوب نمی شود به عنوان مثال اتومبیلی از اجزا مختلف چون موتور، چرخ ها، فرمان، دنده، اتاق اتومبیل و،، ساخته شده است غایتی که رکن نظم این مجموعه است انتقال سرنشین از مکانی به مکان دیگر است. اما حفظ شدن سرنشین از گرما و سرما غایت کل مجموعه نیست و فقط غایت اتاق اتومبیل است بنابراین این هدف غایتی که رکن نظم در مجموعه اتومبیل باشد محسوب نمی شود.

سه: اگر مجموعه دارای غایت نباشد اجزا با هم متفرق و بیگانه می ماند. هدف، وحدت بخش مجموعه است و توجیه گر عملکرد یکایک اعضا است.

۳. چستی نظم:

نظم از سنخ مفاهیم است و آن هم از مفاهیم ثانیه فلسفی است.^{۱۰} توضیح آن که مفاهیم انسان به سه دسته مفاهیم اولی یا ماهوی، مفاهیم ثانیه فلسفی، مفاهیم ثانیه منطقی تقسیم می شود.

---

^{۱۰} جوادی آملی، عبدالله، براهین اثبات خدا ص ۲۲

مفاهیم کلی یا قابل حمل بر امور عینی است و به اصطلاح عروض و اتصاف آن خارجی است مانند مفهوم انسان که بر مصادیق خارجی آن حمل می شود و یا قابل حمل بر اموری عینی نیستند به این معنا که مستقیماً مصداق ندارند که مفاهیم ثانویه می باشند و مفاهیم ثانویه نیز بر دو قسم منطقی و فلسفی تقسیم می شود.

به عبارت دیگر مفاهیم به سه دسته تقسیم می شود: مفهومی که ما بازاء مستقل خارجی دارد؛ مفهومی که در خارج ما بازاء مستقل ندارد ولی موجودات خارجی در همان ظرف به آن منتسب می شود که معقولات ثانویه فلسفی نامیده می شود و مفهومی که نه ما بازاء مستقل خارجی دارد و نه وجود ربطی در خارج دارند که به آن مفاهیم ثانویه منطقی می گویند تفاوت معقولات اولیه که همان ماهیات اشیا هستند با معقولات ثانویه علاوه بر این که ماهیات صورت های مستقیم و بی واسطه ای که از اعیان خارجی گرفته شده است. این است که معقولات اولیه مسبوق به احساس و تخیل اند یعنی نخست در مرتبه حس موجود بوده اند بعد در مرتبه خیال موجود شده اند و سر انجام صورت کلی و عقلانی به خود گرفته اند بر خلاف معقولات ثانویه، اما تفاوت معقولات ثانویه فلسفی و منطقی در این است، اتصاف و حمل و عروض مفاهیم و معقولات منطقی در ذهن است مثلاً وقتی می گوئیم «انسان کلی» هم اتصاف انسان در ذهن به کلیت متصف می شود و هم حمل و عروض آن در ذهن است، اما مفاهیم ثانیه فلسفی انصاف خارجی است یعنی موجودات خارجی به وصف مثلاً علیت که یک معقول ثانیه فلسفی است متصف می شود اما دوگانگی و حمل و عروض آن در ذهن است.

مسئله بسیار مهمی که باید بدان پرداخته شود این است که آیا مفاهیم ثانوی فلسفی در خارج موجود هستند یا خیر و اگر هستند به چه نحو وجودی موجود اند.

ابتدائاً مسئله اول را مورد بررسی قرار می دهیم. مفاهیم ثانیه فلسفی دارای وجود خارجی هستند زیرا وقتی این مفاهیم به عنوان محمول بر شی خارجی حمل می گردد مثلاً «آتش علت گرما است» علیت که یک مفهوم ثانیه فلسفی است، محمول برای آتش است. به عبارت دیگر ثبوت علیت برای آتش به نحو هلیه مرکبه ثابت است یعنی

بین موضوع و محمول یک رابط است، که محمول را به موضوع ربط می دهد. اگر این رابط نباشد موضوع و محمول کاملاً از هم بیگانه است. محال است مفاهیم ثانویه فلسفی در خارج موجود نباشد و صرفاً در ذهن باشد و طرف دیگر در خارج از ذهن زیرا وجود ربط در همان طرفی که دو طرف آن موجود است باید باشد اما مسئله دوم؛ در فلسفه موجود در یک تقسیم بندی به موجودات مستقل و رابط تقسیم می شود. مفاهیم ثانویه فلسفی وجود مستقل ندارند اما دارای وجود ربطی هستند که ذهن آن را انتزاع می کند.

به عبارت دیگر مفاهیم فلسفی به مانند علیت و نظم وجود و عدم و،، از سنخ مفاهیم مستقل در ذهن است که مفاهیم اسمی تبدیل شده از مفاهیم حرفی موجودات ربطی هستند این بحث در تقریری جدید ارائه شده در این نوشتار نکته مورد اتکاء است که یکی از مقدمات تقریر است.

۴. اقسام نظم

نظم با توجه به معیارهای مختلف تقسیم های مختلف هم دارد. بیان اقسام نظم از این جهت که روشن کننده این نکته است که نظم مورد نظر در برهان نظم از کدام یک از اقسام است و زدوده شدن ابهام از آن از اهمیت برخوردار است.

۴. ۱، تقسیم نظم از حیث هدف و غایت:

نظم از حیث هدف و غایت به نظم زیبایی شناختی، نظم علمی، نظم غایت شناختی تقسیم می شود.^{۱۱}

الف) نظم زیبایی شناختی و استحسانی: وقتی اجزاء مجموعه الگویی را می سازد که ما از دیدن و مطالعه آن لذت می بریم دارای نظم زیبایی شناختی است. وقتی ستارگان بشماری در کنار هم قرار می گیرند و کهکشان نورانی تشکیل می دهند که همگی به عنوان یک کل در مسیری خاص در حرکتند، آدمی از این مجموعه شگفت انگیز

^{۱۱} همان

لذت می برد پس این مجموعه دارای نظم زیبایی شناختی است. رنگ های متنوع بر روی تابلوی نقاشی تصویری دل انگیز می نمایند که انسان از آن لذت می برد، مجموعه این رنگ ها دارای نظم زیبایی شناختی است.

نظم علی: وقتی در فصل بهار بارای می بارد هوا از لطافت خاصی برخوردار می شود، رابطه بین بارش باران و لطافت هوا که دائمی و همیشگی است یعنی هرگاه باران بیارد هوا لطیف می شود، را نظم علی یا نظم فاعلی می نامیم.

نظم غایی:

اگر مجموعه برای رسیدن به هدفی خاص هماهنگ شده باشد دارای نظم غایی است به مانند چینش سیستم پمپاژ خون در بدن. قلب به مانند یک پمپ قوی به وسیله شریان های بدن که در جای جای بدن چه به صورت رگ های اصلی و چه به صورت مویرگ ها مواد غذایی و اکسیژن را به غایت حیات بدن می رساند یا نظم غایی به عملکرد سیستم خون رسانی بدن دیده می شود و یا سیستم گوش های حیوانات صیاد به گونه ای است که به هنگام دویدن و تعقیب شکار روبه جلو می شود تا صدای شکار را بهتر بشنود.^{۱۲}

---

^{۱۲} همان